

Sota, rauha ja rukous

Ukrainan sota Suomen evankelis-luterilaisen kirkon retoriikassa vuonna 2022

REETTA KALLANNE

TIIVISTELMÄ Artikkeliki käsittelee Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispojen ja pappien retoriikkaa Ukrainan sodasta vuonna 2022 ekumenian, etiikan ja kirkon Venäjä-suhteen näkökulmista. Aineistona ovat piispojen ja pappien julkiset kannanotot ja kirjoitukset. Tarkastelen retoriikkaa sosiaalisen konstruktivismiin teoreetikon Alexander Wendtin identiteetti-käsitteen kautta, jonka mukaan toimijan identiteetti ja sen muutokset määrittävät suhtautumista itseän ja toisiin. Kirkon identiteetti ja sitä ilmaiseva retoriikka sodasta muuttuivat Venäjän hyökättyä Ukrainaan helmikuussa 2022. Retoriikka sodasta jakautui kolmeen päälinjaan: yleiskirkolliseen, kirkon roolia rauhantyyssä korostavaan ja maanpuolustusta korostavaan linjaan. Eettinen retoriikka vaihteli teoreettisesta rauhanetiikasta oikeutetun sodan hyväksymiseen ja Ukrainan puolelle asettumiseen. Venäjä-suhte muuttui täysin: oppineuvottelut ja yhteydenpito katkaistiin yleiskirkollisella linjalla ja maanpuolustusta korostavalla linjalla Venäjästä alettiin puhua vihollisena. Rauhantyyötä korostavalla linjalla Venäjästä puhumista puolestaan vältettiin. Sotaan liittyvää retoriikkaa ei ennakkokäsityksistä huolimatta juuri perusteltu ekumenialla. Kaikki kolme linjaa mahtuivat Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon, jonka ei ole tarvinnut luoda valtiosta erillistä tai omaa suhtautumistapaa sotaan.

ASIASANAT Ukrainan sota, Suomen evankelis-luterilainen kirkko, retoriikka, Venäjä, kirkkohistoria.

Venäjän hyökättyä Ukrainaan 24.2.2022 presidentti Sauli Niinistö piti puheen, joka kuvasi valtiollisen position muutosta suhteessa itänaapurisiin Venäjään seuraavasti: ”Nyt naamiot on riisuttu, vain sodan kylmät kasvot näkyvät”.¹ Samana aamuna moni heräsi kuuntelemaan Ylen aamuhartausta, joka oli Venäjän hyökkäyksen vuoksi vaihdettu arkkipiispa Tapio Luoman kriisihartaudeksi ”Olemme saaneet huonoja uutisia”.² Venäjän hyökkäyksen myötä elämän peruspalikat tuntuivat järkkyneen paikoiltaan. Myös muualla Euroopassa kirkkojen suhde Venäjään sekä sodan ja rauhan kysymyksiin oli muutoksessa vuonna 2022.³ Miten Ukrainan sota muutti Suomen evankelis-luterilaisen kirkon suhtautumista sotaan?

Tässä artikkelissa tutkin Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa käytyä julkista keskustelua Ukrainan sodasta vuonna 2022 ekumenian, etiikan ja kirkon Venäjä-suhteen näkökulmista. Sovellan kirkollisen retoriikan tarkasteluun kansainvälisen politiikan konstruktivistisen teoriakoulukunnan keskeisen tutkijan Alexander Wendtin ajatuksia retoriikasta identiteetin rakentajana ja ilmaisijana sekä sosiaalisesti rakentuvista identiteeteistä. Wendtin kansainvälisten suhteiden teoria-ajattelussa toimijoina ja tarkastelun kohteina ovat valtiot. Koska Suomessa kirkko on valtion tavoin sekä kansainvälisesti että kansallisesti toimiva organisaatio, sovellan tässä artikkelissa Wendtin ajatuksia enemmistökirkon harjoittaman politiikan ja sen ilmentymän – retoriikan – tutkimiseen. Retoriikka kertoo siitä, millainen rooli kirkolla ajateltiin olevan ja millainen sen haluttiin olevan Ukrainan sodan myötä muuttuneessa poliittisessa tilanteessa.

Tarkastelen sekä piispojen että kirkossa näkyvissä rooleissa olevien ja julkisesti sotaan kantaa ottaneiden pappien retoriikkaa. Jaottelen julkisuudessa käytettyä retoriikkaa sen mukaan, onko niissä nähtävissä halua muuttaa kirkon linjaa ekumenian, sodan etiikan ja Venäjä-suhteen saralla sodan vuoksi. Aineistona käytän piispojen ja pappien julkisia puheita ja kirjoituksia sekä joiltain osin myös sosiaalisen median kirjoituksia. Rajaan tarkastelun ulkopuolelle kansainvälisissä

ekumeenisissa yhteyksissä käydyn keskustelun, esimerkiksi Kirkkojen maailmanneuvoston (KMN) yleiskokousta koskevan keskustelun, koska se vaatisi laajuudessaan oman tutkimuksensa.

Tutkimuksen pääpaino on piispajohtoisessa ylätasoinen eettisessä ja teologisessa keskustelussa. Piispojen ja pappien retoriikkaa analysoimalla on mahdollista havaita kirkollisessa keskustelussa esitettyjä näkemyksiä niin sodasta ekumeenisena ja eettisenä kysymyksenä kuin Venäjä-suhteestakin. Tässä tutkimuksessa selvitän retoriikkaa tutkimalla, millaisiin käsityksiin, arvoihin, oppeihin, tavoitteisiin ja historiatulkintoihin vuoden 2022 keskustelu Ukrainan sodasta ankkuroitiin.

KIRKKO, RETORIikka JA SOTA

Kirkot voidaan käsittää yhdeksi osaksi 1900-luvun ylikansallisista instituutioista, joilla on oma roolinsa universaalina moraalin vartijoina.⁴ Postmodernissa maailmassa, jossa kirkoilla ei ole armeijoita, niiden mahdollisuudet toimia sodassa rajoittuvat humanitaariseen toimintaan ja toisaalta yhteiskunnallisesti vaikuttaviin puheenvuoroihin. Monet kristilliset kirkot ovat toisesta maailmansodasta lähtien pyrkineet

1 Presidentti Sauli Niinistö (2022).

2 Luoma 2022a. Hartaus ei ole enää kuunneltavissa, mutta siihen liittyvät tiedot löytyvät sivustolta; Meriläinen 2022. Kriisihartaus oli arkkipiispa, tuolloin Espoon piispa, Tapio Luoman jo vuonna 2014 ennakkoon äänittävä. Hartaus oli valmisteltu Venäjän miehitettyä Krimin vuonna 2014 sellaisen tilanteen varalta, että sota olisi eskaloitunut täysimittaiseksi. Hartaus oli osa Ylen ja kirkon normaalia varautumista.

3 Saksassa käyty kirkollinen keskustelu sodan etiikasta ks. Scherle 2023; Hoppe 2023.

4 Ahonen & Löfström 2012, 92.

tietoisesti toimimaan kansoja yhdistävinä ja erimielisyyksiä ehkäisevinä organisaatioina.

Kirkkojen maailmanneuvosto (KMN) päätyi toisen maailmansodan jälkeen rakentamaan kirkkoille roolia aseellisten ratkaisuiden rinnalla, oikeudenmukaisuuden ja rauhan puolestapuhujina. Tällöin KMN:n kanta oli, ettei nykymuotoista sotaa voida mitenkään pitää oikeutettuna tai hyväksyttävänä.⁵ Tämä merkitsi kirkkojen valtioista riippumattoman ja oman, yhteisessä keskustelussa muiden kirkkojen kanssa muotoutuvan, identiteetin muodostumista. Yhteistyöjärjestöissä tehdyt linjaukset ovat vaikuttaneet myös Suomessa kirkon identiteettiin, joka on ollut vahvasti ekumeenisen orientaation värittävä.⁶

Kirkkojen pyrkiessä ratkaisemaan sotaan liittyviä kysymyksiä nimenomaan retoriikka on ollut keskeinen toiminnan keino ja itseilmaisun väline. Sosiaalisen konstruktivismiin teoriaan kuuluu keskeisenä ajatus siitä, että ihmisyyshyönteiset rakentuvat ensi sijassa ajatusten, ei materiaalisten tekijöiden varaan. Lisäksi toimijoiden identiteetit ja intressit eivät ole olemassa annettuina, vaan niitä rakennetaan tietoisesti.⁷ Operoidessaan käsitteellisellä tasolla kirkot rakentavat ja ilmentävät omaa identiteettiään ja suhdettaan itsensä ulkopuoliseen toiseen. Retoriikka on keskeinen kirkkojen vaikuttamisen ja itseilmaisun väline. Sen vuoksi retoriikan rakentumisen tutkiminen on ainoa keino päästä sisälle kirkon sotaan koskeviin kantoihin.

Kirkon sotaan koskevien kantojen ja käsitysten tutkimukseen voi soveltaa valtion identiteetin rakentumista selittävää institutionalisoitumisen käsitettä. Tällöin analyysin kohteena ovat toimijan identiteetti, retorinen toiminta ja mahdolliset muutokset identiteetissä. Toimijan identiteetistä voi institutionalisoitumalla tulla niin vahva ja muuttumaton, että toimija alkaa seurata sisäistetyn identiteetin mukaisia toimintamalleja.⁸ Kirkossa totutusta retoriikasta ja toimintatavoista suhteessa sotaan on tullut vakaassa tilanteessa sisäistettyjä normeja, joita ei ole ollut tarvetta muuttaa tai kritisoida. Ekumeniaa, sodan etiikkaa ja Venäjä-suhdetta voi pitää hyvinä esimerkkeinä areenoista, joilla

kirkko on toteuttanut valitun viiteryhmän mukaista ja siten omaa identiteettiä alati toisintavaa toimintaa.⁹

Kuten valtio, myös kirkko edustaa olemuksellisesti vakautta ja pysyvyyttä, minkä vuoksi identiteetin ja normien muutos on hidasta. Vanhat normit voivat kuitenkin korvaantua uusilla, voimakkaammilla normeilla.¹⁰ Ukrainan sota voi olla riittävän voimakas tapahtuma, joka pakottaa kirkkoakin muuttamaan suhtautumistaan sotaan. Retoriikka on sekä tätä identiteetin muutosta luova keino että indikaattori jo mahdollisesta identiteetin muutoksesta.

Tässä tutkimuksessa tarkastelen, oliko Ukrainan sodan kiihtyminen vuonna 2022 sellainen yksittäinen tapahtuma, joka pakotti kirkon muuttamaan suhdettaan sotaan ja retoriikkaansa sodasta. Kristillisten kirkkojen kansainväliset yhteistyöelimet ovat olleet Suomen kirkolle yksi keskeisimmistä areenoista käsitellä sotaan, minkä vuoksi tarkastelen ensinnäkin mahdollisia muutoksia ekumeniaa koskevassa retoriikassa. Jätän tämän tutkimuksen ulkopuolelle kuitenkin ekumeenisilla foorumeilla käydyn keskustelun. Toisena tarkastelukohteena on kirkon mahdollisesti muuttuva retoriikka sodan etiikasta. Identiteetit ovat ilmentymiä siitä, miten osapuolet määrittelevät itsensä ja toisensa.¹¹ Venäjän toteuttama Krimin miehitys vuonna 2014 ei näkynyt Suomen kirkon toiminnassa tai identiteetissä suhteessa

5 Pikkarainen 2006, 62–63, 169–170. Amsterdamin yleiskokouksessa 1948 KMN:n näkemys oli, että nimenomaan moderni sota on hyökkäys luomakuntaa vastaan. Modernilla tarkoitettiin tuolloin ajatusta siitä, että sodassa käytettäisiin ydinaseita.

6 Hurskainen 2016, 327.

7 Wendt 1999, 1–2.

8 Raitasalo 2005, 76, 78.

9 Raitasalo 2005, 78.

10 Raitasalo 2005, 78.

11 Wendt 1994, 386.

Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa käytäviin oppineuvotteluihin.¹² Niinpä kolmanneksi tarkastelen vuoden 2022 retoriikkaa Suomen kirkon suhteesta Venäjään ja sen ortodoksisen kirkkoon.

Analysoin kirkollisten keskustelijoiden Ukrainan sotaa koskevaa retoriikkaa jakamalla sen kolmeen eri linjaan: yleiskirkolliseen, kirkollista rauhantyötä korostavaan ja maanpuolustusta korostavaan linjaan. Linjat ovat tutkimuksellinen työkalu retoriikan luokittelumiseksi ja esityksen selkeyttämiseksi, eivät yhtenäisiä koulukuntia tai välttämättä edes vuorovaikutuksessa keskenään – paitsi tässä tutkimuksessa. Karkeasti nämä erilaiset linjat voi jakaa edelleen kahteen kategoriaan sen perusteella, vaadittiinko niissä muutosta kirkon suhtautumisessa sotaan (maanpuolustusta korostava linja ja kirkollista rauhantyötä korostava linja) vai ei (yleiskirkollinen linja).

YLEISKIRKOLLINEN LINJA

Venäjän hyökättyä täysimittaisesti Ukrainaan ensireaktio kirkossakin oli järkytys.¹³ Järkytykseen reagoitiin välittömästi rauhanrukouksin ympäri Suomen. Kirkon viestinnän ekumeenisesta perinteestä ammentavat rukouksen teemat noudattivat jo 1960-luvulla Neuvostoliiton Prahan miehityksen ja Vietnamin sodan innoittamaa poliittisten rauhan rukousten tapaa.¹⁴ Rauhanrukousten lisäksi viime vuosien kirkon viestintään kuuluneet lohduttavat raamatunlauseet, auttaja-roolin mukainen myötätuntoinen viestintä ja Ukraina-aiheiset kuvituskuvat kuuluivat yleiskirkollisen linjan tapaan ottaa kantaa.¹⁵ Niissä kirkko asettui rivien välissä Ukrainan puolelle käyttäen sinistä ja keltaista väriä, mutta ei sanoittanut sitä suoraan kuten esimerkiksi Englannin kirkko käyttäessään bannerikuvassa tunnistetta #WePrayForUkraine.¹⁶ Suomessa vastaavassa bannerikuvassa käytettiin monella kielellä tunnistetta ”rauha”.¹⁷

Suomessa kirkon on kylmän sodan jälkeen tarvinnut vain harvoin ottaa kantaa rauhankysymyksiin, eikä kirkolla ole omaa virallista kantaa sotaan toisin kuin esimerkiksi Saksan evankelisella kirkolla.¹⁸ Sota on kylmän sodan jälkeen

ollut Suomesta katsoen kaukana, joten myös kirkon suhde sotaan on voinut etääntyä ja pysyä suhteellisen muuttumattomana. Esimerkiksi kirkon tuoreimmassa *Näkökulmia ihmisoikeuksiin* -julkaisussa 2018 sota mainitaan ainoastaan Lähi-idän konfliktin yhteydessä otsikon ”Globaalit näkökulmat” alla.¹⁹

Sodan etiikan ja oikeutuksen suhteen yleiskirkollinen linja oli hieman väistelevä. Ukrainan oikeus käydä puolustussotaa tunnustettiin, mutta esimerkiksi Ukrainan armeijan puolesta rukoilua tai Venäjän vihollisuuden teemoja vältettiin. Arkipiispa Tapio Luoma oli MTV3:n Uutisextrassa haastateltavana pääsiäislauantaina 2022. Häneltä kysyttiin, pitäisikö nyt rukoilla rauhan vai Ukrainan puolesta:

- 12 Karttunen 2016, 312. Karttunen viittasi Kirkon ulkoasianosaston johtaja Kimmo Kääriäisen vuonna 2014 esittämään arvioon siitä, ettei Venäjän ortodoksisen kirkon päätökseen jäädyttää oppineuvottelut Suomen kirkon kanssa vaikuttanut kiristynyt tilanne Ukrainassa. Suomessa siis pohdittiin, vaikuttaako tilanne Ukrainassa Venäjän ortodoksisen kirkon päätökseen jatkaa neuvottelua, mutta ei keskusteltu siitä, pitäisikö Ukrainan tilanteen vaikuttaa Suomen kirkon päätökseen jatkaa niitä. Tämä kuvaa hyvin, miten epäpoliittisina oppineuvottelut haluttiin käsittää.
- 13 Luoma 2022d. Arkipiispan puheen tavoitteena oli sanoittaa sellaisia tunteita, jotka tuolloin olivat yleisiä.
- 14 Westhelle 2018, 283, 295.
- 15 Seurakuntien tunnettuuskysely 2021. Vuonna 2021 Suomen suurimmissa kaupungeissa toteutetussa kyselytutkimuksessa ihmisten yleisin tunne kirkkoa ja lähintä seurakuntaa kohtaan oli myötätunto ja kirkon monista rooleista korostui auttajan rooli.
- 16 Englannin kirkko s.a.
- 17 Ukrainan sota 2023.
- 18 Saksan evankelisen kirkon ”Gerichter Frieden”-linjasta ks. Jäger s.a.
- 19 *Näkökulmia ihmisoikeuksiin* 2018, 52.

Uskon näin, että meidän rukouksemme tukevat niitä ponnisteluja, joissa tuo itsenäinen valtio koettaa Venäjän hyökkäystä saada aisoihin ja hoitaa asioita niin, että rauha maahan kerran palautuisi.²⁰

Alkuvaiheen kriisiviestinnän jälkeen kirkon ensimmäisistä julkisista kannanotoista Ukrainan sotaan oli piispojen yhteinen paastovetoisuus 1.3.2022. Luterilaisen kirkon jäsenille suunnatussa paimenkirjeen kaltaisessa paastovetoimuksessa piispat totesivat, että ”Venäjän hyökkäys on rikos kansainvälistä oikeutta ja synti Jumalaa vastaan” ja vetosivat Venäjän ortodoksiseen kirkkoon sodan pysäyttämiseksi. Piispat vetosivat ekumeenisiin suhteisiin Venäjän ortodoksien kirkon kanssa ja ottivat nopeasti kantaa Venäjän toiminnan eettisyyteen synty-retoriikan muodossa. Paastovetoimuksessaan piispat pyrkivät lisäksi vaikuttamaan retorisesti Venäjän ortodoksiseen kirkkoon ja antamaan laajemman signaalin Suomen kirkon selkeän kielteisestä suhtautumisesta Venäjän aloittamaan sotaan.²¹

Arkkipiispa Luoma lähetti paastovetoimuksen kanssa samoihin aikoihin vetoamuskirjeen sodan lopettamiseksi Moskovan patriarkka Kirillille.²² Kirilliin vetoaminen oli arkkipiispalta ennennäkemätön toimi. Wendtin mukaan kollektiivisilla toimijoilla – siinä missä yksilölläkin – on identiteettiä perustuva itsetunto, jonka loukkaamista ne yrittävät toiminnassaan välttää. Kirkko ei voinut toimia siten, että se joutuisi nöyryytetyksi Venäjän ortodoksien kirkon, kansainvälisen kirkollisen yhteisön tai tavallisten suomalaisten taholta, joten sen oli reagoitava jollain tavalla Venäjän aloittamaan sotaan.²³

Patriarkka Kirillille suunnattu vetoisuus antoi Venäjän ortodoksille kirkolle diplomaattisesti mahdollisuuden muuttaa toimintaansa, jolloin Suomen kirkko olisi sodasta huolimatta voinut jatkaa entisellä, omien intressiensä mukaisella linjallaan. Suomen kirkolla ja Venäjän ortodoksilla kirkolla on pitkä yhteinen oppineuvotteluhistoria, joka ulottuu aina vuoteen 1970 saakka. Tätä perinnettä Suomen kirkko on ollut menneinä vuosina halukas jatkamaan oppineuvottelujen itsensä vuoksi, niin myös ark-

kipiispa Tapio Luoman kaudella Venäjän jo käydessä sotaa Ukrainassa.²⁴ Arkkipiispa Luoman suhtautuminen muuttui vasta täysimittaisen hyökkäyksen alettua, sillä Luoman mukaan nyt myös patriarkka Kirill oli avoimesti osa Venäjän sodankäyntiä.²⁵

Venäjän hyökättyä Ukraina viralliset suhteet Venäjän ortodoksien kirkon kanssa ja samalla oppineuvottelut jäädytettiin, mikä oli rajumpi muutos Suomen kirkon ja Venäjän ortodoksien kirkon väleihin kuin koskaan aiemmin. Oppineuvottelut Venäjän ortodoksien kirkon kanssa jatkuivat myös kylmän sodan jälkeen, eikä niiden historiasta tarvinnut tehdä tiliä Suomen ulkopoliittisen painopisteen siirtyessä idästä länteen.²⁶ Jo aiemmin oppineuvottelut ovat kestäneet erilaisia aikoja ja muutoksia. Oppineuvotteluiden sisällöissä rauhan aihe alkoi hiljalleen väistyä jo Neuvostoliiton loppuvuosina ja kokonaan muut opilliset aiheet nousivat esiin vuosina 1989 ja 1992.²⁷ Arkkipiispa Luoma ilmaisi 7.3.2022, että ”kirkko on avoin yhteistyölle kaikkien tahojen kanssa, jotka tahtovat edistää oikeudenmukaisen rauhan saamista Ukrainaan” – siis mainitsematta Venäjää tai sen ortodoksista kirkkoa.²⁸

20 Arkkipiispa Luoma MTV3:n Uutisextrassa 2022.

21 Paastovetoisuus 2022.

22 Paastovetoisuus 2022.

23 Wendt 1999, 236–237.

24 Hurskainen 2016, 333; Arkkipiispa Luoma Moskovassa 2022.

25 Hurskainen 2023, 31.

26 Piispainkokouksen vuonna 1982 julkaisemien kansainvälisen vastuun toimintalinjojen mukaan Suomen evankelis-luterilainen kirkko otti huomioon ”Suomen ulkopoliittikan peruslinjan”, mikä viittasi tietysti ajan tavan mukaisesti idänsuhteisiin. Rauha, kehitys, ihmisoikeudet -julkaisu 1982.

27 Tuomi 2022, 364.

28 Venäjän ortodoksinen kirkko s.a.

Alexander Wendt käyttää esimerkkinä identiteettien vuorovaikutuksesta kylmää sotaa, joka oli olemassa vain niin kauan kuin sen osapuolet toimivat kylmän sodan identiteettinsä mukaan.²⁹ Kahden kirkon välillä harjoitettuja oppineuvotteluja ja ekumeniaa voi mielestäni pitää samanlaisena abstraktina identiteettien varaan rakennettuna keskinäisenä järjestelmänä, joka on olemassa vain toimijoidensa keskinäisen suhteen kautta. Tämä identiteettien vuorovaikutus on syntynyt menneisyydessä, mutta identiteettien institutionalisoitumisen vuoksi säilynyt tähän päivään saakka.

Wendt hahmottelee identiteettien keskinäistä riippuvuutta merkityksellisen toisen (significant other) ja peilaamisen (mirroring) käsitteillä. Identiteetit vahvistuvat Wendin mukaan vastauksena sille, miten toimijalle merkityksellinen toinen tätä näyttää kohtelevan. Peilaaminen kuvaa tämän prosessin kulkua.³⁰ Venäjän valtio ja Venäjän ortodoksinen kirkko ovat käyttäneet länsimaisiin toimijoihin ja valtioihin 2010-luvun alusta saakka pehmeää valtaa (soft power), joka on Ukrainan sodan myötä osoittautunut pikemminkin pitkäaikaiseksi viholliskuvan luomiseksi.³¹ Venäjän ulkopoliittinen doktriini muuttui ideologisemmaksi vuonna 2013, jolloin Venäjän valtion rooli alettiin aiempaa selkeämmin esittää messiaanisenä pelastajana suhteessa lännen perinteisiä arvoja rikkovaan ”ideologiseen aggressioon”.³² Viimeistään vuodesta 2022 monet länsimaiset toimijat ovat mieltäneet itsensä Venäjän siihen peilaaman viholliskuvan mukaisesti.³³

Vaikka Suomen kirkossa oli nähty jo Krimin miehityksen jälkeen Venäjän harjoittama idän ja lännen kulttuuripiirien etäännyttäminen toisistaan, ei tämä ollut vaikuttanut Suomen kirkon näkemyksiin itsestään oppineuvottelujen osapuolena.³⁴ Jotta oppineuvotteluiden jatkaminen entiseen malliin on ollut mahdollista, Suomen kirkon on ajateltu olevan joko erityistapaus, jota tämä Venäjän länteen suuntaama politiikka ei kosketa – tai sitten Suomi on nähty muuna kuin läntenä. Ajattelen, että ennen vuotta 2022 kyse oli osin kummastakin.

Suomen luterilainen ja ortodoksinen kirkko yrittivät aluksi vedota patriarkka Kirilliin rau-

hantyon tekemiseksi, eli aluksi hänen uskottiin voivan olla valtiosta erillinen toimija.³⁵ Ensimmäisinä päivinä ja viikkoina Venäjän vuoden 2022 helmikuisen hyökkäyksen jälkeen kävi viimein selväksi, että myös Suomi ja Suomen kirkko ovat joutuneet Venäjän ja sen ortodoksisen kirkon jo vuosia rakentaman viholliskuvan osaksi yhdessä muun lännen kanssa. Venäjän valtio on ulkopoliitikassaan rakentanut teologiaa ja kirkkoa hyödyntäen itsestään käsitystä suojelijana (*katekhon*) länttä vastaan, joka Venäjän mukaan tuhoaa omia perinteisiä kristillisiä arvojaan.³⁶ Suomen ja Venäjän kirkkojen oppineuvotteluissa esille tulleiden arvoja koskevien mielipide-erojen sijaan kysymys olikin perustavanlaatuisesta ulkopoliittisesta ja teologisesta ideologioiden erosta. Suomen kirkon herääminen muuttuneeseen positiionsa pakotti kirkon muuttamaan identiteettiään suhteessa Venäjän ortodoksisen kirkkoon, mikä mahdollisti rohkeammat kannanotot Kirillin sodankäyntiä vastaan keväällä ja kesällä 2022.

Kevään 2022 identiteettien ja keskinäisten suhteiden muutosta kuvasi hyvin Kirkon tutkimuksen ja koulutuksen johtava asiantuntija, dosentti ja pastori Jyri Komulaisen twiitti 15.5.2022:

29 Wendt 1995, 74.

30 Wendt 1999, 326–328.

31 Kilp & Pankhurst 2022, 3–4.

32 Engström 2014, 356–357, 375–376.

33 Wendt 1999, 327.

34 Karttunen 2016, 316. Karttunen mainitsi jo tuolloin artikkelissaan idän ja lännen kulttuuripiirien etäännyttämisen ja venäläis-ortodoksien länsimielisyyden vastaisuuden sekä uskonnollis-kulttuurisen eristäytymisen. Suomen luterilaista kirkkoa ei tuolloin nähty kuitenkaan Venäjän vastapuolena.

35 Hurskainen 2023, 30.

36 Engström 2014, 374–375. Engströmin mukaan Putin ei vielä Krimin miehityksen aikaan käyttänyt *katekhon*-retoriikkaa. Vuonna 2022 erityisesti patriarkka Kirill sai roolin tällaisessa arvoja puolustavassa retoriikassa.

Havahduin siihen, että myös kirkkopoliittinen toimintaympäristö on nopeasti mullistunut: ennen vedottiin #ekumenia'an uudistuksia jarruteltaessa mutta nyt Roomassa on paavi, jolle naispapit ja homoliitot eivät ole ongelma, ja Moskovassa patriarkka, jolle koko ekumenia on ongelma!³⁷

Yksi vuoden 2022 näkyvimmistä kannanotoista sotaa vastaan oli arkkipiispa Tapio Luoman ja Suomen ortodoksisen kirkon arkkipiispa Leon yhdessä allekirjoittama mielipidekirjoitus, joka ilmestyi *Helsingin Sanomissa* 29.7.2022. Kirjoitus oli otsikoitu ”Ukrainan sotaa ei saa perustella uskonnolla”.³⁸ Arkkipiispojen yhteinen kirjoitus oli osoitus Suomen luterilaisten ja ortodoksien läheisistä ekumeenisista suhteista ja pyrki kumoamaan patriarkka Kirillin keskeisen argumentin itäisen ja läntisen kristinuskon perustavanlaatuisista eroista.³⁹

Epäinhimillistämistä on kuultu erityisen paljon Kremlin puheenvuoroissa, joissa ukrainalaisia kutsutaan fasisteiksi ja nationalisteiksi, jotka pitää denatsifioida. – Kirillin puheissa toistuvat syytökset kristinuskosta luopuneesta ja liberaalista lännestä, joka on sodan todellinen vihollinen ja saanut osan ukrainalaisista pauloihinsa. Näin patriarkka antaa valheellisen kuvan lännestä ja sen kirkoista sekä sivuuttaa samalla sen tosiasian, että vastapuolen ukrainalaiset edustavat hekin pääosin itäistä kristillisyyttä. – Venäjän käymän laittoman hyökkäyssodan puolustaminen uskonnollisin perustein on uskonnon hyväksikäyttöä: se on eettisesti väärin, rikkoo yhteyttä idän ja lännen välillä sekä ennen muuta vahingoittaa ihmistä.

Helsingin Sanomien kirjoitus oli suunnattu suurelle yleisölle, jolle kenties saattoi olla epäselvää, miten Venäjän ortodoksinen kirkko käyttää uskontoa sodan polttoaineena. Kirjoituksen tarkoituksena oli sanoutua irti ja tuomita patriarkka Kirillin tapa käyttää uskonnollista retoriikkaa sodan oikeuttamiseen. Sekä läntisen että itäisen kristinuskon oppiin ja perinteisiin nojannut yhteinen ja julkinen viesti oli tarpeen sekä Suomen

ortodoksiselle että luterilaiselle kirkolle. Kaksi kansallista kirkkoa viesti yhdessä, ettei Suomes- sa tueta tällaista uskonnon väärinkäyttöä.

Kevään ja kesän julkisten ja tuomitsevien kannanottojen jälkeen tapahtui yleiskirkkollisessa retoriikassa suunnan muutos. Kun kirkon kanta sodasta eettisenä kysymyksenä ja kirkon Venäjä-suhde oli riittävällä tavalla määritelty, kääntyi yleiskirkkollinen retoriikka enemmän sisäänpäin kohti tavallisia seurakuntalaisia. Wendtiä mukaillen kirkko käänsi katseensa pois Venäjän ja sen ortodoksisen kirkon koko länttä kohti aset- tamasta vihollisuuden peilistä, vaikka asetelma sinänsä ei näin tekemällä poistunut.⁴⁰

Retoriikassa käytettiin syksystä 2022 alkaen esimerkiksi sanoja toivo ja rakkaus. Risto Saarin mukaan nykyihmiselle toivon vastakohtia ovat pelon sijaan pikemminkin huoli ja ahdistus, jotka Ukrainan sodan myötä selvästi lisääntyivät.⁴¹ Arkkipiispa Tapio Luoma puhui kirkol- liskokouksen Ääni rakkaudelle -otsikoidussa avauspuheessaan 7.11.2022 näistä teemoista.

Tällaiset näkymät herättävät ymmärrettävästi ahdistusta ja pelkoa. Nyt tarvitaan sitä näkökul- maa, jonka ilmaisee seurakuntavaalien tunnus Uskottu, toivottu, rakastettu. Jos kirkko haluaa täyttää tehtävänsä toivon ja valon tuojana tälle maailmalle, se ei voi onnistua tehtävässään eikä pysyä vetovoimaisena ilman kunnioitettavaa rakkautta.⁴²

Arkkipiispan tavoitteena näyttää olleen reto- riikan vähittäinen siirtäminen sotaretoriikasta kohti ihmisten mieliä rauhoittavaa rakkauden, toivon ja rauhan retoriikkaa. Tämä tuli lokakuu- sa 2022 esille piispojen yhteisessä viestissä, joka

37 Komulainen 2022.

38 Luoma & Arkkipiispa Leo 2022.

39 Hurskainen 2023, 31.

40 Wendt 1999, 327.

41 Saarinen 2020, 121, 123.

42 Luoma 2022c.

oli otsikoitu ”Jumalassa on toivo”.⁴³ Toivon viesti toistui vahvasti myös arkkipiispan joulutervehdyksessä 20.12.2022.

Joulun sanoma on, että toivo tulee ihmisten maailmaan Jeesuksessa. Siksi joulu itsessään on toivon merkki. Ikävät uutiset ja levottomuutta aiheuttavat asiat eivät ole koko totuus maailmastamme. Jokainen uuden elämän alku avaa tien tulevaisuuteen ja Jeesuksen syntymä Jumalan sitoutuneeseen läsnäoloon luomakunnassaan.⁴⁴

Loppuvuoden ekumeenisesti merkittävä kannanotto oli 15.12.2022 Turun Ekumeeninen joulu-tapahtuman yhteydessä esitetty ja allekirjoitettu rauhanvetoomus. Rauhanvetoomus on Suomen kristillisten kirkkokuntien Ekumeenisen joulun joka vuosi toistuva perinne. Ekumeenisen joulun teema on vaihdellut sen 29-vuotisen historian aikana kulloinkin ajankohtaisen tilanteen mukaan; esimerkiksi vuonna 2021 ekumeenisen joulun teemana oli ilmastonmuutos.⁴⁵ Vuonna 2022 vetoomuksen retoriikassa korostui muutos, jonka sota Ukrainassa oli saanut aikaan koko Euroopan turvallisuustilanteessa. Kylmä sota oli lämmennyt:

Yhtäkkiä ollaan tilanteessa, jonka luuli jo jääneen historiaan. Rukouksemme kuuluu, että rauha koskettaisi kaikkia kansoja, ihmisryhmiä ja yksittäisiä ihmisiä lähellä ja kaukana tänä jouluna ja tulevaisuudessa.

Levottomina aikoina huomaa, kuinka haurasta rauha on. – – Meidän ihmisten tehtävä on kaikin tavoin vaalia rauhaa, rakentaa sitä ja tarttua toivon merkkeihin ympärillämme. Jos emme kasvata, viljele ja hoida rauhaa, se nurmettuu, kukat kuihtuvat ja niiden tilalle ilmestyvät nuorkaisten hautakummut.⁴⁶

Yleiskirkollinen retoriikka oli luonteeltaan reaktiivista, eli sillä pyrittiin vastaamaan kussakin hetkessä kirkolle esitettyyn haasteeseen. Vaikka sota Ukrainassa oli muuttanut turvallisuuspoliittista tilannetta, ei yleiskirkollisella linjalla

ajettu muutosta kirkon suhtautumisessa sotaan. Aluksi tärkeää oli sodan tuomitseminen, etenkin sen jälkeen, kun Venäjä-suhde oli muuttunut totaalisesti. Konkreettisenä vastauksena sodan tuomiin haasteisiin säilyivät koordinoitu toiminta ekumeenisissa yhteyksissä ja kirkon ydinviestistä kumpuavien rakkauden, rauhan ja toivon teemojen esillä pitäminen. Huomio kiinnittyi loppuvuodesta Venäjän syyllisyyden tai Venäjä-suhteen sijaan omaan ja kanssaihminen selviytymiseen kriisin keskellä.

KIRKOLLISEN RAUHANTYÖN LINJA

Kirkko ja kaupunki -lehden päätoimittaja, pastori Jaakko Heinimäki teki lokakuussa 2022 huomion, että rauhantutkijoiden ääni ei tunnu kuuluvan julkisessa keskustelussa. Hänen mukaansa keskustelua hallitsivat sotatieteilijät ja sotaan tuntevat, vaikka rauhantutkijoitakin olisi. Heinimäki peräänkuulutti heidän analyysijään rauhasta ja sen edellytyksistä.⁴⁷ Mutta kirkossa esitettiin vuonna 2022 myös sellaisia puheenvuoroja, joiden mukaan nimenomaan kirkolla tulisi olla aivan oma roolinsa rauhankeuhustelussa ja -työssä.

Erityisesti Mikkelin piispa Seppo Häkkinen edusti puheissaan ja kirjoituksissaan Heinimäen edellä toivomaa näkemystä. Kirkon tulisi Häkkinen mukaan vastata Ukrainan sodan haasteeseen puhumalla nimenomaan rauhan teologiasta. Ajallisesti kirkollista rauhantyötä ajavan linjan puheenvuorot sijoittuvat pääosin yleiskirkollisen kriisiviestinnän jälkeiseen vaiheeseen, jolloin sodan uusi vaihe Ukrainassa oli kestänyt jo kuukausia. Erityisen näkyvän kannanoton piispa Häkkinen esitti piispainkokouksen avauspuheessaan 13.9.2022. Kyseisessä puheenvuorossaan

43 Piispojen viesti huolten keskelle 2022.

44 Luoma 2022b.

45 Ekumeeninen joulu 2021.

46 Rauhanvetoomus 2022.

47 Heinimäki 2022a.

hän käsitteli ensin varsin yleiskirkollisesti kirkon tehtävää henkisen tuen tarjoajana, mutta hahmotteli sen jälkeen kirkolle myös omaleimaista roolia sodan ja rauhan kysymysten teologisena käsittelijänä:

Viime vuosien aikana ovat ihmisoikeudet sekä oikeudenmukaisuuden ja köyhyyden kysymykset olleet paljon esillä. Sen sijaan rauhantyö on jäänyt taka-alalle, kenties 1960–1980-lukujen politisoituneen rauhantyön traumojen ja viime vuosikymmenten eurooppalaisen vakauden ajan vuoksi. Nyt turvallisuuspoliittinen tilanne on muuttunut. Sodan ja rauhan kysymykset ovat tulleet ajankohtaisiksi. Meitä haastetaan vakavien aiheiden äärellä ja meiltä odotetaan kristillisestä uskosta nousevia vastauksia. Nyt on aika ja tarve sodan ja rauhan kysymysten teologiselle työskentelylle.⁴⁸

Kirkossa rauhan teemojen käsittelyn politisoitumiseen liittyvät keskeisesti oppineuvottelut Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa. Oppineuvottelujen suomalaisen delegaation pitkäaikaiset jäsenet kuvasivat jo 1970- ja 1980-lukujen vaihteessa koko rauhanaiheen poliittisuutta ja ymmärsivät Venäjän ortodoksisen kirkon roolin Neuvostoliiton kansainvälisessä politiikassa ja kylmässä sodassa. Suomen kirkko oli tuolloin itse sitoutunut ottamaan oppineuvotteluissa huomioon Suomen ulkopoliittikan vallitsevan linjan.⁴⁹

Piispa Häkkinen käytti piispainkokouksen avauspuhettaan myös Maan suola -sivustolla ilmestyneen laajemman tekstin pohjana. Maan suola -sivuston kirjoituksessaan piispa Häkkinen toi esille kristillisen rauhantyön historiaa Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa ja ihmetteli rauhantyön puuttumista nykyisistä toimintalinjauksista. Hän viittasi vuoden 1982 piispainkokouksen toimintalinjauksiin, joista ensimmäinen oli ”Suomen evankelis-luterilainen kirkko ja rauhantyö”.⁵⁰ 1980-luvulla kirkko kävi aktiivisesti neuvotteluja rauhan teemoista Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa ja rauhantyö näkyi paitsi kristillisten järjestöjen toiminnassa myös kirkon keskushallinnossa.⁵¹

Häkkinen kaipasi rauhan teologian käsittelyä itsessään, eikä esimerkiksi pelkästään oppineuvotteluiden palauttamista niistä saatujen ekumeenisten hyötyjen vuoksi. Kylmän sodan aikana Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon väliset oppineuvottelut rauhan teemoista liittyivät Neuvostoliiton rauhanaatteen ajamiseen lännessä, ETYK-prosessin aloittamiseen ja Venäjän ortodoksisen kirkon haluun turvata olemassaolonsa toimimalla koordinoidusti neuvostohallinnon kanssa.⁵² Suomen osalta oppineuvotteluja on pidetty jopa suomettumisen kirkollisena haarana.⁵³ Häkkinen ei näyttänyt ottavan huomioon, että oppineuvotteluiden lähtökohta oli alkujaankin poliittinen, eikä ole todennäköistä, että sodan ja rauhan teemoja olisi vastaisuudessakaan mahdollista irrottaa politiikasta.

Maan suola -sivuston kirjoituksessa Häkkinen kuvasi nykytilannetta uutena kylmänä sotana, joka ilmastonmuutoksen vuoksi on vieläkin lohduttomampi ja monimutkaisempi.⁵⁴ Koska rauhantyö oli tarpeen kylmän sodan aikana, uuden vielä monimutkaisemman kylmän sodan tilanteessa rauhantyö olisi Häkkisen argumentaation mukaan aiempaakin tarpeellisempi. Kylmä sota on hyvä esimerkki historiallisiin identiteetteihin perustuvasta asetelmasta, joka Wendtin mukaan rakentui lähinnä ideoiden tasolla ja loppui yhtäkkiä näiden ajatusrakennelmien muuttuessa.⁵⁵ Wendtin ajatuksia soveltaen myös uusi kylmä

48 Häkkinen 2022.

49 Tuomi 2022, 257, 269–270.

50 Häkkinen 2022a.

51 Esimerkiksi kirkon keskushallintoon kuuluneessa Diakonian ja yhteiskunnallisen työn keskuksessa (KDYK) toimi rauhanryhmä. Raittila 2022. Myös Kaisa Raittila peräänkuulutti kirkon rauhantyötä.

52 Tuomi 2022, 389.

53 Tuomi 2022, 389–390.

54 Häkkinen 2022b.

55 Wendt 1999, 375.

sota on Venäjän itsensä rakentama identiteettien vastakkainasettelu, jossa Venäjä haastaa omaksi vastustajakseen luomansa ”lännen”.⁵⁶

Oppineuvotteluista vastaavana piispana Häkinen todennäköisesti viittasi rauhan teologian varjolla myös jonkinlaisiin keskusteluihin Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa. Kannanotoista ei selviä, millainen Venäjän ja sen ortodoksisen kirkon rooli olisi Suomen kirkon rauhantyössä. Suomen valtion ulkopoliittinen linja on kylmän sodan päättymisen ja Nato-jäsenyyden myötä suuntautunut pysyvästi länteen, joten kirkon olisi mahdotonta tehdä menneiden vuosikymmenten mallin mukaista rauhantyötä. Tuolloin kirkon rauhantyö kiertyi osaksi Suomen valtion intressejä suhteessa Neuvostoliittoon.⁵⁷

Häkkisen viittaus kylmään sotaan loi retorisen kuvan suurvaltapolitiittisesta tilanteesta, jossa Ukraina ja siellä käytävä sota jäivät vain sivunäyttämöksi. Toisenlaisiakin vertailuja tehtiin. Päätoimittaja Jaakko Heinimäki viittasi Dietrich Bonhoefferiin ja toisen maailmansodan aikaiseen tilanteeseen *Kirkko ja kaupunki* -lehden pääkirjoituksessa 1.3.2022. Toisin kuin kylmä sota, toinen maailmansota oli Euroopassa aktiivinen ja paljon uhreja vaatinut konflikti. Heinimäen mukaan rauha syntyy vain siten, että luottaa ja antaa kohtalonsa Jumalan käsiin:

Olen ajatellut Bonhoefferiä paljon viime aikoina. Olen ajatellut rauhaa ja sen rakentamisen helpoutta ja vaikeutta. Olen ajatellut uskaltamista ja luottamista. Ja kyllä, olen myös ajatellut hirmuvaltiaan salamurhan mahdollisuutta.⁵⁸

Heinimäen tekemä rinnastus Euroopan nykytilanteen ja toisen maailmansodan välillä korostaa Dietrich Bonhoefferin esimerkin kautta yksilön samankaltaista roolia sodan ja rauhan kysymyksissä ajasta ja paikasta riippumatta. Heinimäen kirjoituksissa kirkon tehtävä rauhantyössä oli ensi sijassa kristittyjen yksilöiden ohjaaminen oikeaan ajattelutapaan ja sitä kautta koko kirkon toiminnan muuttaminen. Lokakuussa 2022 Heinimäki hahmotteli kristityn tehtävää tarkemmin *Kirkko ja kaupunki* -lehden pääkirjoituksessa:

Kristittyjen kutsumuksena on toimia Jumalan rakkauden apukäsinä maan päällä, rakentaa rauhaa ja edistää hyvää. ”Rauhaa ja hyvää” ei ole vain yleiskaunista sananhelinää, vaan se on maailmaa paremmaksi muuttava yltiöpäinen asenne. – – Rauha on oikeudenmukaisuutta, yhdenvertaisuutta ja syrjimättömyyttä. Rauha on yhteisen hyvän etsimistä, toisen asemaan asettumista, vuoropuhelua ja keskinäistä kunnioitusta. Rauha on sitä, että konfliktit pyritään mieluummin ratkaisemaan kuin voittamaan vahvemman oikeudella. Rauha on myös mielenrauhaa, tyyneyttä ja luottamusta.⁵⁹

Heinimäki kuvasi monia ihanteita, joita tulisi aktiivisesti noudattaa maailman muuttamiseksi ja rauhan saavuttamiseksi. Heinimäen tapaa tavoitella rauhaa voi kuvata Wendtin kuvaamaan kollektiivisen identiteetin mukaiseksi käyttäytymiseksi, jonka tavoitteena on muuttaa kullekin identiteettiryhmälle ominaisten tapojen ja toimintojen kautta toisten ryhmien ja yksilöiden identiteettiä. Sosiaalisessa vuorovaikutuksessa toisten identiteettien kanssa ”olemme mitä teemme”.⁶⁰

Huomattavaa kirkollisen rauhantyön linjalla oli myös Venäjään liittyvän viholliskuvan sivuuttaminen tai vähättelevä. Rauhaa korostava yleiseettinen retoriikka pyrkii eroon me ja he -asettelusta, kuten Jaakko Heinimäen sotia koskevassa pääkirjoituksessa 16.6.2022:

Heikäläisiä kun ei olekaan. Olemme kaikki meikäläisiä. Sama pätee sotaan Ukrainassa: meikäläiset hyökkäsivät meikäläisten kimppuun.⁶¹

56 Venäjä on käyttänyt uusi kylmä sota -termiä Ukrainaan liittyen jo ennen Krimin miehitystä toivoen saavuttavansa lännen kanssa vertaisen aseman.

57 Tuomi 2022, 389–390.

58 Heinimäki 2022c.

59 Heinimäki 2022a.

60 Wendt 1999, 346.

61 Heinimäki 2022b.

Häivyttäessään näin kaikki ihmiskuntaa jakavat luokittelut ja vihollisuudet Heinimäki etäännytti itsensä myös sellaisista luoduista viholliskuvista, jotka kuitenkin selvästi vaikuttivat myös Ukrainan sodan taustalla. Heinimäen näkökulmaa sotaan ja rauhaan voisikin kuvata siten, että hän asettui tarkastelemaan aihetta niin ”korkealta”, että kansallisuuksien, suurvaltapolitiikan ja rakennettujen vihollisidentiteettien kaltaiset piirteet muuttuvat kokonaisuuden kannalta pieniksi ja epäoleellisiksi. Uhrien ja tekijöiden häivytyminen on ollut yksi piirre ja linja myös Saksan evankelisen kirkon eettisessä sotakeskustelussa.⁶² Venäjän hyökkäyssodan sijaan Heinimäki kuvasi pääkirjoituksessaan pikemminkin asioiden ideaalia tilaa puhumalla pelkistä ”meikäläisistä”.

Myös piispa Seppo Häkkinen käytti sodan todellisuudesta etäännyttävää retoriikkaa kuvaamalla sotaa vain luodussa maailmassa ilmenevän synnin yhtenä muotona:

Kirkolle rukous on kaiken rauhantyön perusta. Rukouksessa tajuamme, ettemme kristittyinä ja kirkkona kuulu konfliktien ja sotien maailmaan, vaan kuulumme Hänelle, joka antaa meille rauhansa. Professori, pastoraalipsykologi Henri J.M. Nouwenin mukaan ”Rauhantyön paradoksi onkin siinä, että emme ankkuroi käsitystä omasta olemuksestamme tähän maailmaan. – Voimme todistaa Rauhanruhtinaasta vain, jos panemme toivomme Häneen ja vain Häneen.”⁶³

Koska syntiä ei voi teologisena ongelmana poistaa maailmasta, Häkkinen tuntuu hyväksyvän sodan tähän maailmaan kuuluvana ilmiönä. Häkkinen puhui omaa olemustamme koskevasta käsityksestä, jonka voi merkityssisältönsä puolesta hyvin korvata sanalla identiteetti. Wendtin peilaamisen käsitettä soveltaen voidaan sanoa, että piispa Seppo Häkkinen ajattelussa kirkkoonkin kyllä näyttää heijastuvan vihollisuuden peilikuva, mutta sekin on vain synnin lieveilmiö tässä todellisuudessa.⁶⁴ Luodussa todellisuudessa näyttäytyvä identiteetti ei voi olla kristitylle yhtä merkityksellinen kuin Jumalan ikuisuudessa oleva. Siten Häkkinen väisti sotiin liittyvät eettiset

ongelmat viittaamalla Nouweniin ja vertaamalla luodun ja luomattoman todellisuuden identiteettejä toisiinsa. Maalliset ongelmat, kuten sota, menettävät tällaisessa vertailussa painoarvoaan, koska kristityn yksilön ja kirkon tulee suunnata katseensa ensi sijassa ikuisuuteen.

Toisin kuin yleiskirkkollisella linjalla, Häkkinen puhe rukouksesta ei ankkuroitunut ekumeenisen poliittisen rauhanrukouksen perinteeseen, vaan ihmisen ja Jumalan spontaaniin vuorovaikutukseen, eli uskoon itsessään. Teologisesti Häkkinen oli lähellä Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa käytyjen oppineuvotteluiden rauhan teologiaa, jossa korostui ajatus siitä, miten oikeudenmukaisuuden ja rauhan saavuttamisen perusta on rauha Jumalan kanssa.⁶⁵ Wendt kuvaa toimijoilla olevan useita intressejä, joita ajaen ja sopivasti painottaen ne voivat uusintaa identiteettiään.⁶⁶ Häkkinen ratkaisu painottaa rukousta osana yksilöiden ja yhteisöjen hartauselämää erosi yleiskirkkollisen linjan valinnasta painottaa rukousta poliittisena ja kantaaottavana toimintana.⁶⁷

On huomionarvoisaa, että Häkkinen ei viitannut Maan suola -sivuston kirjoituksessaan länsimaisessa kristillisessä ajattelussa yleiseen oikeutetun sodan periaatteeseen, vaan toi esille venäläisen ortodoksiopettajan Nikolai Losskyn vuonna 1991 lanseeraamaan ”välttämättömän sodan” käsitteen. Lossky esitti KMN:n yleiskokouksessa Persianlahden sodan aikaan, että historiassa on hetkiä, jolloin ei voi olla sotimatta. Kommentillaan Lossky asettui kahden kokouksessa vallinneen kannan, sodan kokonaisvaltaisen moraalisen tuomitsemisen ja oikeutetun sodan,

62 Scherle 2023, 3–4.

63 Häkkinen 2022a.

64 Wendt 1999, 327.

65 Tuomi 2022, 151–152, 187. Ajatus rauhasta Jumalan kanssa maallisen rauhan perustana toistui oppineuvotteluissa läpi kylmän sodan vuosien.

66 Wendt 1999, 232–233.

67 Poliittisesta rauhanrukouksesta ks. Westhelle 2018.

välimaastoon.⁶⁸ Häkkinen tunnusti Ukrainan puolustussodan välttämättömyyden, mutta ei silti antanut vapautusta tappamisen synnistä.⁶⁹

Kirkollisen rauhantyön linja nojasi sekä Suomen kirkon kylmän sodan aikaisen rauhantyön historiaan että kristityn yleiseen tehtävään toimia maailmassa rauhan hyväksi. Piispa Häkkinen ei kuvannut tarkemmin, mitä rauhantyö tai rauhan teologiasta puhuminen konkreettisesti tarkoittaisi. Kuitenkin kylmän sodan käyttäminen nykytilanteen kuvaajana ja kirkon kylmän sodan aikaisiin linjauksiin viittaaminen merkitsivät vähintään rivien välissä halua palauttaa Suomen kirkolle rooli valtion rinnalla rauhantyön tekijänä ja kansainvälisten rauhaa käsittelevien ekumeenisten neuvottelujen osapuolena. Puheenvuoroissa ei viitattu rauhantyön tekemiseen tietyissä ekumeenisissa yhteyksissä, vaan pitäydettiin kristittyjen yleiseen ja yleismaailmalliseen rauhantekijän tehtävään sekä identiteettiin. Puheenvuoroissa oli kysymys pikemminkin sodan ja rauhan teoretisoinnista kuin Ukrainan ajankohtaisesta tilanteesta.

MAANPUOLUSTUSTA KOROSTAVA LINJA

Nopeimmat sota koskevat muutoshakuiset puheenvuorot esittivät heti Ukrainan sodan alettua Kuopion hiippakunnan piispa Jari Jolkkonen ja dosentti, pastori Niko Huttunen. Niko Huttunen kritisoi huhtikuussa 2022 sarkastiseen tyyliin kirkossa vallitsevaa eettistä suhtautumista sotaan blogikirjoituksessaan ”Haluaako kirkko todella tarjota vain rauhanoopiumia?”:

Rauhaa, vain rauhaa on toivottu ja mikäpä siinä. Oikein hyvä, sitä minäkin toivon. Sitä toivon myös Venäjän ortodoksisen kirkon patriarkka Kirill. [– –] Ja onhan tämä oivallettu ennenkin. Raamatussa hyökkääjää neuvotaan tarjoamaan rauhaa. ”Kun lähдете sotaan ja aiotte vallata jonkin kaupungin, tarjotkaa sille ensin rauhaa ja kehoittakaa sitä antautumaan.” (5. Moos. 20:10).⁷⁰

Huttunen kritisoi blogikirjoituksessaan kirkkoa ja sen johtoa, joka hänen mukaansa ”vain huokaa rauhaa”. Hän asetti kirjoituksessaan rinnakkain

kirkon johdon, rauhanliikkeen, feministit ja ”kaikki maailman hyvikset”, joiden vastapuolella olivat poliitikot ja sotilaat, jotka hänen mukaansa joutuivat toden teolla vastaamaan ajankohtaiseen tilanteeseen.⁷¹ Huttusen argumentaatioissa kysymys Ukrainan sodan oikeutuksesta tulisi ratkaista uskottavalla tavalla pikemminkin taistelukenttien kuin kokoushuoneiden todellisuudesta käsin.

Huttusen retoriikassa sota oli eettinen kysymys, jossa oli itsestään selvää, kumman puolella kirkon tulisi olla. Tämän hän totesi myös *Kotimaan* haastattelussa 2.3.2022 puhuessaan oikeutetusta sodasta ja rauhanrukouksesta:

Jos katsotaan, että tämä on oikeutettu sota, niin silloinhan on aivan selvää, että rukoilemme niiden puolesta, jotka toimivat oikein. Ukrainan armeija torjuu nyt niitä, jotka toimivat väärin.⁷²

Vaatimukset kirkolle reagoida voimakkaammin ja ottaa selkeästi kantaa nousivat Suomen kirkossa yhtenä sodan eettisenä mallina laajasti hyväksytyin oikeutetun sodan periaatteesta. Huttunen sanoi suoraan, että rukous rauhan puolesta tarkoittaa rukousta Ukrainan puolesta, koska se on oikeutetussa sodassa oikein toimiva osapuoli. Huttunen myös rinnasti huhtikuun blogikirjoituksessaan Ukrainan ja Suomen, joilla on yhteinen vihollinen:

Nyt rauhantyötä on se, että mahdollisimman moni hyökkääjä Ukrainassa vangitaan, ammutaan sairaalakuuntoon tai surmataan. Sillä tavoin rajoitetaan Venäjän hyökkäyshaluja. Ukrainalaiset sotivat nyt puolestamme ja meidän rauhamme puolesta.⁷³

68 Piispainkokouksen istunnon 11.–12.2.2003 pöytäkirja 2023.

69 Häkkinen 2022b.

70 Huttunen 2022a.

71 Huttunen 2022a.

72 Keinonen 2022.

73 Huttunen 2022a.

Viholliskuva Venäjistä on ollut suomalaisen kansallisen identiteetin osa, vaikkakin piilotetusti, mutta kansallisen ja kirkollisen edun vuoksi Suomessa on yritetty rakentaa myös toisenlaisia suhteita. Kun Suomen näkökulmasta merkittävän toisen – Venäjän – toiminta muuttui sodan myötä yhtäkkiä vihamieliseksi, suomalaisten reaktiivinen vastaus oli aggressiivisempi suhtautuminen Venäjää kohtaan.⁷⁴ Niko Huttusen käyttämässä retoriikassa näkyy vihollisen roolin omaksuminen Venäjän rakentamassa vastakainasettelussa. Huttusen käyttämä ”meidän [suomalaisten] rauhamme puolesta” sotiminen tarkoittaakin epäsuorasti ilmaistuna samaa kuin Suomen tai suomalaisten vihollista vastaan sotiminen. Kirkon ja Suomen valtion lisäksi Huttusen voi ajatella tarkoittavan ”meillä” laajemmin koko Naton ympärille ryhmittynyttä läntistä maailmaa, joka keväällä 2022 alkoi valmistella asetoimituksia Ukrainan tueksi. ”Me” voi tässä yhteydessä viitata myös yleisesti oikealla tai hyvän puolella olemiseen erotuksena hyökänneeseen viholliseen ja väärintekijään.

Huttusen lisäksi vihollisretoriikan toi esille Kuopion piispa Jari Jolkkonen 9.5.2022 *Savon Sanomien* pääkirjoitussivulla julkaistussa kannanotossaan. Jolkkosen kirjoitus oli otsikoitu hyvin huomiota herättävällä tavalla: ”Venäjän raiskaaja-armeija viettää Voitonpäivän juhlaa”. Jolkkonen kuvasi kirjoituksessaan Venäjän joukkojen olemusta ja luonnetta.

Sotilaskunnian rappiota, sillä Venäjän armeijan sotilaat ovat ryöstäneet, kiduttaneet, raiskanneet ja tappaneet siviilejä järjestelmällisesti. – Raakuudet ovat systemaattisia, niitä ei voi selittää yksittäisten sotilaiden hairahduksiksi. Ne ovat mädän järjestelmän mätiä hedelmiä.⁷⁵

Kyse ei Jolkkosen mukaan ollut pelkästään yksittäisistä sotilaista ja näiden rikoksista, vaan järjestelmästä, joka tuottaa tällaisia sotilaskunnianista kaukana olevia ”mätiä hedelmiä”. Puhuesaan ”mädästä järjestelmästä” ja luokitellessaan venäläiset sotilaat järjestelmän osaksi, Jolkkonen asetti viholliseksi koko Venäjän nykyisen yhteiskuntajärjestelmän ja oikeutti Ukrainan käymää

puolustussotaa. Wendtin mukaan yksilöiden toiminta pitää käsittää ryhmän toimintana, ei yksilöiden toimintana silloin, kun yksilöillä on toimilleen ryhmän antama valtuutus. Tämän vuoksi sodassa vihollisen tappava yksilö ei itse vastaa toiminnastaan, vaan hänet valtuuttanut valtio.⁷⁶

Vihollisen määrittäminen toiseksi liittyy sodan oikeuttamiseen ja sodan etiikkaan. Määritelmät, kuten uhkaava tai paha, ovat Wendtin mukaan kulttuurisesti luotuja ja liittyvät erityisesti vääryyksiä korjaamaan pyrkivien toimijoiden tapaan luokitella vastapuolta.⁷⁷ Niinpä ”mätää järjestelmää” tulee pyrkiä muuttamaan ja sitä vastaan on oikeutettua sotia, varsinkin kun on itse saanut kollektiivisen valtuutuksen ”hyvien” puolelta.

Jolkkonen jatkoi *Savon Sanomien* kirjoituksessaan siitä, kuinka myös oikeutettu sota on tragedia, ja hyökkääjät kohtaavat oikeudenmukaisen tuomionsa viimeistään kuoleman jälkeen:

Oikeutettu puolustajakin särkyä aina, myös moraalisesti. Hän joutuu sammuttamaan myötätuntonsa, tappamaan hyökkääjän ja osallistumaan vihan ja kuoleman kulttuuriin. Oikeutettukin sota on aina tragedia.

Tänään maailma katsoo Venäjän raiskaaja-armeijan irvokasta näytelmää halveksien. Kerran tulee aika, jolloin se tekijät ja tukijat tekevät tiliä Kaikkivaltiaan kasvojen edessä. Silloin he eivät selviä valehtelemalla.⁷⁸

74 Wendt 1999, 236–237. Wendt kuvaa prosessia, jossa valtion muiden taholta kokema alentaminen voi johtaa esimerkiksi aggressioon.

75 Jolkkonen 2022a.

76 Wendt 1999, 221.

77 Wendt 1999, 124.

78 Jolkkonen 2022a [typo alkuperäisessä tekstissä].

Jolkkosen käyttämä retoriikka ei vastaa kirkossa vakiintunutta puhetapaa: uskonnollisen kielen käyttäminen meneillään olevan sodan osapuolta vastaan on Ukrainan sodan myötä esiin nousut ilmiö – erityisesti, kun puhujana on piispa. Vertailukohta piispan apokalyptisen dualismin käytölle omassa viholliskuvaretoriikassaan löytyy reilun sadan vuoden takaa Suomen sisällissodasta.⁷⁹ Jolkkosen retoriikan poikkeukselliseen rajuuteen kiinnitti huomiota ainakin *Iltalehti*.⁸⁰ Vaikka piispan voi odottaa puolustavan oman ymmärryksenä mukaan hyvää, Jolkkosen radiokaali julkinen asettuminen pahaa vastaan herätti poikkeuksellista huomiota.

Jolkkonen totesi joulukuussa 2022 *Maaseudun tulevaisuudessa*, miten oppi kadotuksesta on tullut hänelle uudella tavalla ymmärrettäväksi Ukrainan tapahtumia seurattaessa.⁸¹ Samankaltaista sodan transsendenttista puolta korosti *Vartija*-lehden kirjoituksessaan myös Niko Huttunen. Tosin siinä missä Jolkkonen tulkitsi sodan johtavan hyökkääjät kadotukseen, Huttunen kuvasi kadotuksen ilmaantuneen maailmaan sodan myötä. Hän katsoi, että sota Ukrainassa on eräänlainen maallisen ja hengellisen todellisuuden rajat ylittävä tapahtuma, jonka juuret ovat ”vanhan vainoojan” teoissa.

Sekularistinen ”Ei uskontoa mihinkään” olisi patriarkkaa vastaan silkkaa aseettomuutta. Teologista osaamista tarvitaan taas.

Lutherin virsi puhuu hengellisestä taistelusta. ”Vastustajamme ei näet ole lihaa ja verta.” (Ef. 6:12). Kirillin hengellisen opetuksen jäljet ovat kuitenkin lihaa, verta ja ruumiita. Niin kauan kuin hengellistä pimeyttä ei saada torjuttua, joudutaan valmistautumaan sen hedelmiin – ja silloin ei valitettavasti pelkkä sanan miekka enää riitä, kuten Ukrainassa nähdään.

Olisi aina parempi, että se vanha vainooja torjuttaisiin jo hengellisellä arenalla eikä se pääsisi valloilleen miekan ja tulen muodossa.⁸²

Wendtin mukaan uskonto on yksi ryhmäidentiteetin mahdollisista rakennuspalikoista. Suh-

teessa valtioon uskonnolliset ryhmäidentiteetit ovat kuitenkin usein ulkopuolisia tai valtiosta riippumatta syntyneitä.⁸³ Suomen kirkossa Venäjän ortodoksista kirkkoa kohdeltiin pitkään valtiosta erillisenä uskonnollisena toimijana, jolla nähtiin olevan valtiosta erillinen identiteetti. Huttusen mukaan tämä ajatus oli nyt sotatilanteessa mahdoton: olisi päinvastoin käytävä teologisin keinoin myös uskonnollista vihollista vastaan, vaikka sota onkin murtautunut jo ”hengelliseltä areenalta” miekoin käytäväksi taisteluksi. Huttusen käsityksen sanan ja hengellisen taistelusta voi myös liittää kulttuurisen sodan käsitteeseen: sen mukaan kylmää sota seurasi konservatiivisen ja liberaalin välinen ideologioiden kamppailu.⁸⁴

Jari Jolkkonen saarnasi myös valtiollisessa itsenäisyyspäivän ekumeenisessa juhla jumalanpalveluksessa, jossa yleisö oli laaja ja konteksti sovinnaisempaa kieltä vaativa. Saarnassaan Jolkkonen otti kuitenkin näkyvästi kantaa sodan ja rauhan kysymyksiin.

Rauha ja oikeudenmukaisuus ovat hauraita ja silti niitä kannattaa tavoitella. Rauha ja oikeus kuuluvat yhteen. Ei ole toista ilman toista. Joskus rauhan rakentaminen voi tarkoittaa kohtuulliseen kompromissiin suostumista. Joskus se taas tarkoittaa sen hirvittävän tosiasian tunnustamista, että oikeudenmukaisen ja kestäväen rauhan takia emme voi suostua epäreiluun ja horjuvaan veitsi kurkulla -rauhaan.⁸⁵

Suurelle yleisölle ja Suomen valtionjohdolle suunnatussa saarnassaan Jolkkonen esitteli

79 Ks. Huttunen 2010, 74–76. Huttunen on tutkinut piispa O. I. Collianderin punaisista käyttämää rajua retoriikkaa.

80 Rimppi 2022.

81 Pörhönen 2022.

82 Huttunen 2022b.

83 Wendt 1999, 210.

84 Stoelck & Uzlaner 2022, 26.

85 Jolkkonen 2022b.

näkemyksensä siitä, millainen on oikeudenmukainen rauha ja miksi juuri nyt ei ole aika suostua sovintoon ainakaan Venäjän ehdoilla. Huomionarvoista on, että oikeudenmukaisesta rauhasta puhui myös arkipiispa Tapio Luoma jäädyttäessään suhteet Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa.

Maanpuolustusta korostavalle linjalle tyypillistä oli Venäjän ja sen ortodoksisen kirkon omaksuminen maalliseksi ja hengelliseksi viholliseksi. Tästä viholliskuvaidentiteetistä käsin sota oli asia, johon myös kirkko oli velvoitettu ottamaan kantaa. Piispa Jari Jolkkonen otti itse aktiivisesti kantaa, mutta ei vaatinut Suomen evankelis-luterilaiselta kirkolta toimenpiteitä Ukrainan sotaan liittyen. Sen sijaan dosentti Niko Huttunen vaati myös kirkolta selvästi Ukrainaa tukevia kannanottoja. Vaikuttaa siltä, että Jolkkosen retoriikan takana oli ajatus Ukrainan sodasta maallisena epäoikeudenmukaisuuden kysymyksenä, joka tulisi ratkaista maallisilla keinoilla. Piispan rooliksi jäi kertoa tästä epäkohdasta julkisuudessa käyttäen myös uskonnollista kieltä.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Olen tarkastellut tässä artikkelissani Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa käytyä julkista keskustelua Ukrainan sodasta vuonna 2022 ekumenian, etiikan ja kirkon Venäjä-suhteen näkökulmista soveltaen Alexander Wendtin ajatuksia retoriikasta identiteetin rakentajana ja ilmaisijana. Retoriikkaa tarkastelemalla oli mahdollista havaita erilaisiin kirkollisiin identiteetteihin liittyviä reagoitintapoja sotaan. Pääkysymyksenä oli se, millainen kirkko oli ja millainen sen haluttiin uudessa tilanteessa olevan. Oliko Ukrainan sota sellainen tapahtuma, joka pakotti kirkon muuttamaan kantojaan?

Venäjän hyökkäys Ukrainaan kiihdytti sotaa koskevaa keskustelua myös Suomen kirkon sisällä ja pakotti piispat ja muut kirkon teologit nopeisiin kannanottoihin. Keskustelu siitä, miten kirkon tulisi suhtautua sotaan, oli vilkasta. Erityisesti sodan alkamisen aiheuttaman järkytyksen ja ensimmäisten kuukausien yhtenäisemmän kriisiviestintävaiheen jälkeen kirkossa

erottui vahvemmin erilaisia suhtautumistapoja sotaan.

Kirkollinen sodan ja rauhan teemoista käyty keskustelu toi esiin merkittäviä eroja keskustelijoiden käsityksissä sodan etiikasta. Suhtautuminen sotaan vaihteli käytännöllisestä teoreettiseen. Maanpuolustusta korostavalla linjalla ”meidän” sota vertautui sellaiseen sotaan, jota myös Suomi on varautunut käymään. Tälle linjalle sota oli ensisijaisesti yhteiskunnallinen ja eettinen käytännöllinen epäkohta, johon kirkonkin tulee näkyvästi puuttua. Kirkollisen rauhantyön puheenvuoroissa sota ja rauha olivat puolestaan eettisesti teoreettisempia kysymyksiä. Puheenvuoroissa pyrittiin analysoimaan sodan ja rauhan olemusta maailmassa ja tuomaan keskusteluun Jumalan maailman ääni. Rauhantyön linjalla ajatus rauhasta oli pikemminkin ideaalia Jumalan todellisuuden rauhaa kuin strategia maanpäälliseen rauhaan pyrkimiseksi. Yleiskirkollisella linjalla puolestaan näkyi kirkon korkean tason tuki Ukrainan käymälle oikeutetulle puolustussodalle, mutta tukea vältettiin ilmaisemasta yhtä jyrkästi kuin maanpuolustusta korostavalla linjalla.

Venäjä-suhteen muutos oli rajuinta maanpuolustusta korostavalla linjalla, jossa asetettiin vahvimmin Venäjän ja sen ortodoksisen kirkon länteen peilaaman viholliskuvan mukaiseen rooliin. Meidän sodastamme puhuminen korosti Suomen ja kirkon roolia samassa asemassa Ukrainan kanssa olevina toimijoina. Maanpuolustusta korostavalla linjalla Venäjä-suhde muuttui välittömästi hyökkäyksen alettua, yleiskirkollisella linjalla puolestaan muutaman päivän viiveellä, kun oli ensin yritetty vedota patriarkka Kirilliin. Yleiskirkollisella linjalla Venäjistä puhumista välteltiin, ja keskityttiin sen sijaan mieluummin puhumaan Ukrainasta. Kirkollisen rauhantyön linjalla Venäjä-suhdetta ei otettu esille, ja keskustelu liikkui Ukrainasta nopeasti teoreettisempaan sodan ja rauhan etiikkaan.

Odotusten vastaisesti ekumeniaa ei juuri käytetty sotaa koskevassa retoriikassa perusteluna, vaikka Suomen kirkko on aiemmin määritellyt identiteettiään suhteessa sotaan nimenomaan ekumeenisilla areenoilla. Maanpuolustusta ko-

rostavalla linjalla puhuttiin Euroopasta ja valtioiden vastuusta Ukrainan aseistamisessa, mutta ei kirkkojen roolista. Maanpuolustusta korostava linja ei nähnyt kirkkoilla olevan niitä työkaluja, joita tässä sodassa vaadittaisiin, vaan niiden tehtäväksi nähtiin täysillä ja selkeäsanaisesti tukea maallisia puolustuspyrkimyksiä. Kirkon rauhantyön linjan retoriikka koski yksilöiden ja kristittyjen yhteistä vastuuta rauhasta, mutta ei konkretisoitunut mihinkään organisaatioon. Sen sijaan erityisesti piispa Seppo Häkkisen retoriikka jätti oven auki mahdollisille keskusteluille Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa, mikä tarkoittaisi osittain kirkon kylmän sodan identiteettiin palaamista.

Kirkossa keskusteltiin Venäjän Ukrainassa aloittaman sodan myötä sodan, rauhan ja rukouksen teemoista, mutta varsin erilaisin tavoin. Sota on kirkossakin noussut esille aika ajoin maailmantilanteen muuttuessa, kuten kävi myös Persianlahden, Jugoslavian ja Irakin sotien syttyessä. Näihin sotiin verrattuna sota Ukrainassa oli kuitenkin Suomelle ja kirkolle identiteetin näkökulmasta lähempänä Venäjän ollessa hyökkääjänä. Kirkko vaikutti – varsinkin Venäjän ollessa hyökkääjä – olevan varsin samoilla linjoilla valtion kanssa tukien sitä sekä kriisiviestinnällä että kirkon omia tehtäviä toteuttamalla. Suomessa kirkolla ei ole ollut tarvetta luoda valtiosta erillistä doktriinia suhteessa sotaan toisin kuin esimerkiksi Saksan protestanttisilla kirkkoilla. Ukrainan sodan jatkuessa tai kirkon ja valtion suhteen muuttuessa sodasta voi tulla kysymys, jossa kirkon täytyy teologisen ja ekumeenisen ajattelun pohjalta muodostaa virallinen kanta tai kantoja.

Ukrainan sota oli Suomen kirkolle Venäjän ja sen ortodoksisen kirkon naapurina ja oppineuvottelukumppanina merkittävämpi kuin monelle muulle kirkolle tai yhteistyökumppanille kansainvälisesti. Niinpä Suomen kirkon edustajien kannanottojen tutkimus ekumeenisilla areenoilla, erityisesti KMN:n yleiskokouksessa kesällä 2022 muodostaisi oman kiinnostavan tutkimuskohteensa. Lisätutkimusta vaatisi myös kirkon sotaretoriikka. Suomessa kirkon suhdetta sotaan toisessa maailmansodassa ei ole juuri

käsitelty itsekriittisesti ja tarvetta irtautua tuon ajan uskonnollisesta sotaretoriikasta ei ole ollut. Ehkä siksi maanpuolustusta korostavan linjan viholliskuvassa oli paljon yhtymäkohtia toisen maailmansodan aikaiseen retoriikkaan.

Rauhantyötä ja maanpuolustusta korostavien linjojen erottuminen yleiskirkollisesta linjasta kertoi siitä, että kirkossa nousi vuonna 2022 monenlaisia tapoja hahmotella sodan ja rauhan teemoja. Toistaiseksi nämä kaikki linjat ovat mahtuneet kirkkoon ja osaksi kirkollista sotaa koskevaa ajattelua. Ajankohtainen sota Ukrainassa toi esiin, miten kirkollinen sotaa koskeva ajattelu ja puheenvuorot operoivat hyvin erilaisilla teoreettisilla ja käytännöllisillä tasoilla. Kysymys siitä, millä tasolla kirkon tulisi ottaa kantaa ja toimia sodan ja rauhan kysymyksissä kaivannee vastausta vielä tulevaisuudessakin.

TM, SM, HuK Reetta Kallanne on Itä-Suomen yliopiston kirkkohistorian väitöskirjatutkija. Tekeillä olevassa väitöskirjaan hän tutkii Suomen ja Viron valtionrajat ylittävää historiaa ja toista maailmansotaa koskevia historiantulkintoja Kloogan keskitysleirin kautta.

- reetta.kallanne@uef.fi

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Lähteet

Meriläinen, Juha (2022). Meriläisen sähköposti kirjoittajalle 2.12.2022.

Painetut lähteet

Rauha, kehitys, ihmisoikeudet -julkaisu (1982).

Suomen ev.lut. kirkon kansainvälisen vastuun toimintalinjat. Piispainkokouksen 10.2.1982 hyväksymät suositukset.

Latvus, Kari, Laura Arikka & Elina Hellqvist (2018). *Näkökulmia ihmisoikeuksiin*. Kirkon ihmisoikeusfoorumin julkaisu. Helsinki: Kirkkohallitus.

Internetlähteet

Arkkipiispa Luoma Moskovassa: Toivon, että oppi-keskustelut Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa jatkuvat. 28.2.2019. (2022). *Suomen evankelis-luterilainen kirkko*. <https://evl.fi/uutis-huone/tiedotearkisto/-/items/item/26202/Arkkipiispa+Luoma+Moskovassa+Toivon+ett+a+oppikeskustelut+Venajan+ortodoksisen+kirkon+kanssa+jatkuvat> (luettu 22.1.2023).

Arkkipiispa Tapio Luoma MTV3:n Uutisextrassa 16.4.2022. (2022). *MTV3 Uutisextra*. <https://www.mtvuutiset.fi/blueprint/servlet/page/mtvuutiset/video/prog20034147#gs.nil2ou> (luettu 24.1.2023).

Ekumeeninen joulu Turun tuomiokirkossa 16.12.2021. (2021). *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispa*. <https://www.arkkipiispa.fi/tapah-tumat/ekumeeninen-joulu-turun-tuomiokirkossa/> (luettu 11.1.2023).

Englannin kirkko, War in Ukraine, responding (s.a.). <https://www.churchofengland.org/resources/community-action/war-ukraine-responding> (luettu 11.10.2023).

Heinimäki, Jaakko (2022a). Julkinen keskustelu on militarisoitunut. *Kirkko ja kaupunki* 20.10.2022. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/paakirjoitus-julkinen-keskustelu-on-militarisoitunut> (luettu 20.12.2022).

Heinimäki, Jaakko (2022b). Meikäläisiin ja heikäläisiin jakava ”rauhanmuuri” ylläpitää vihaa. *Kirkko ja kaupunki* 16.6.2022. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/paakirjoitus-meikalaisiin-ja-heikalaisiin-jakava-rauhanmuuri-yllapitaa-vihaa> (luettu 23.1.2023).

Heinimäki, Jaakko (2022c). Rauha vaatii uskaltamista. *Kirkko ja kaupunki* 1.3.2022. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/paakirjoitus-rauha-vaatii-uskaltamista> (luettu 24.2.2023).

Huttunen, Niko (2022a). Haluaako kirkko todella tarjota vain rauhanoopiumia? *Niko Huttusen blogi* 18.4.2022. <https://nikohuttunen.blogi.net/blog/2/haluaako-kirkko-todella-tarjota-vain-rauhanoopiumia/> (luettu 24.11.2022).

Huttunen, Niko (2022b). Ukrainan sodan hengellinen rintama. *Vartija* 19.3.2022. <https://www.vartija-lehti.fi/ukrainan-sodan-hengellinen-rintama/> (luettu 24.1.2023).

Häkkinen, Seppo (2022a). Piispa Seppo Häkkisen piispainkokouksen avauspuhe 13.9.2022. *Mikkelin piispa*. <https://www.mikkelinpiispa.fi/puheet/kirkon-tehtava-on-olla-rauhan-puolella/> (luettu 28.11.2022).

Häkkinen, Seppo (2022b). Ukrainan sota tulee iholle. *Maan suola* 13.10.2022. <https://maansuola.fi/ukrainan-sota-tulee-iholle/> (luettu 28.11.2022).

Jolkkonen, Jari (2022a). Venäjän raiskaaja-armeija viettää Voitonpäivän juhlaa. *Savon Sanomat* 9.5.2022. <https://www.savonsanomat.fi/paakirjoitus-mielipide/4588478> (luettu 24.11.2022).

Jolkkonen, Jari (2022b). Saarna itsenäisyyspäivän ekumeenisessa jumalanpalveluksessa 6.12.2022 klo 12. <https://www.piispajari-jolkkonen.fi/puheet/saarna-itsenaisyysspaivan-ekumeenisessa-jumalanpalveluksessa-6-12-2022-klo-12/> (luettu 12.12.2022).

Keinonen, Vesa (2022). Dosentti Niko Huttunen: Oikeutetussa sodassa on selvää rukoilla niiden puolesta, jotka toimivat oikein. *Kotimaa* 2.3.2022. <https://www.kotimaa.fi/artikkeli/dosentti-niko-huttunen-oikeutetussa-sodassa-on-selvaa-rukoilla-niiden-puolesta-jotka-toimivat-oikein/> (luettu 20.1.2023).

Komulainen, Jyri (2022). Twiitti 15.5.2022. *Twitter*. https://twitter.com/JyriKomulainen/status/1525811345706430464?s=20&t=3uYHcI_qjCXIBa-V5Yk2vGw (luettu 21.1.2023).

- Luoma, Tapio (2022a). Arkkipiispa Tapio Luoman aamuhartaus 24.2.2022: ”Olemme saaneet huonoja uutisia”. *YLE Areena*. <https://arena.yle.fi/podcastit/1-61877521> (luettu 21.11.2022).
- Luoma, Tapio (2022b). Arkkipiispa Tapio Luoman joulutervehdys 2022. *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispa*. <https://www.arkkipiispa.fi/kirjoitukset/toivon-merkkeja/> (luettu 10.1.2022).
- Luoma, Tapio (2022c). Arkkipiispa Tapio Luoman Kirkolliskokouksen avauspuhe 7.11.2022. *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispa*. <https://www.arkkipiispa.fi/puheet/aani-rakkaudelle/> (luettu 7.1.2022).
- Luoma, Tapio (2022d). Arkkipiispa Tapio Luoman puhe ”Toivon tähden” Apua Ukrainaan -konsertissa Turun tuomiokirkossa 19.3.2022. <https://www.arkkipiispa.fi/puheet/toivon-tahden/> (luettu 5.10.2023).
- Luoma, Tapio & Arkkipiispa Leo (2022). Mieli-pidekirjoitus ”Ukrainan sotaa ei saa perustella uskonnolla”. *Helsingin Sanomat* 29.7.2022. <https://www.hs.fi/mielipide/art-2000008961988.html> (luettu 25.11.2022).
- Paastovetoomus Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispoilta 1.3.2022 sekä arkkipiispa Luoman kirje patriarkka Kirillille 1.3.2022. (2022). *Kirkon tiedotearkisto*. <https://evl.fi/uutishuone/tiedotearkisto/-/items/item/42701/Piispat+vetoavat+rauhan+puolesta+ja+Ukrainan+auttamiseksi> (luettu 25.11.2022).
- Piispojen viesti huolten keskelle: Jumalassa on toivo (2022). *Suomen evankelis-luterilainen kirkko* 12.10.2022. <https://evl.fi/uutishuone/tiedotearkisto/-/items/item/45703/Piispojen+viesti+huolten+keskelle-+Jumalassa+on+toivo> (luettu 12.1.2023).
- Piispainkokouksen istunnon 11.–12.2.2003 pöytäkirja (2003). *Suomen evankelis-luterilainen kirkko*. <https://evl.fi/documents/1327140/32921436/piispainkokous+poytakirja+2003-2.pdf/b7756145-b158-8709-06b2-90dc74bace8?t=1616157961589> (luettu 20.1.2023).
- Presidentti Sauli Niinistö: ”Nyt naamiot on riisuttu, vain sodan kylmät kasvot näkyvät” – näin Suomen johto tuomitsi Venäjän hyökkäyksen (2022). *Yle* 24.2.2022. <https://yle.fi/a/3-12331829> (luettu 21.11.2022).
- Pörhönen, Janica (2022). Kirkkomme on laiminlyönyt taivaasta ja kadotuksesta puhumisen, sanoo Kuopion piispa Jari Jolkkonen: ”Venäjän hyökkäyssota pakottaa miettimään myös kadotusta” *Maaseudun tulevaisuus* 27.12.2022. <https://www.maaseuduntulevaisuus.fi/luke-misto/f2ba2dc7-odce-405c-b227-4fe0fb1d839c> (luettu 24.1.2023).
- Raittila, Kaisa (2022). Missä on kirkon rauhanliike? *Maan suola* 26.5.2022. <https://maansuola.fi/missa-on-kirkon-rauhanliike/> (luettu 10.12.2022).
- Rauhanvetoomus Ekumeeniseen jouluun Turun tuomiokirkossa 15.12.2022. (2022). *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon arkkipiispa*. <https://www.arkkipiispa.fi/puheet/rauha-on-lahja/> (luettu 12.1.2023).
- Rimppi, Sirri (2022). Kuopion piispa julisti Venäjän sotilaat ’raiskaaja-armeijaksi’ Savon Sanoissa: Näin hän kommentoi harvinaisen rajua tekstiään. *Ilta-lehti* 12.5.2022. <https://www.iltalehti.fi/kotimaa/a/b178650b-5ede-43a1-a130-74dd22ec56f3> (luettu 26.11.2022).
- Seurakuntien tunnettuuskysely 2021 (2021). *Suomen evankelis-luterilainen kirkko*. <https://evl.fi/uutishuone/tiedotearkisto/-/items/item/39211/Seurakuntien+tunnettuuskysely+2021+selvitti+kaupunkilaisten+mielikuvia+seurakunnasta+--kirkon+rooli+auttajana+korostuu> (luettu 24.11.2022).
- Venäjän ortodoksinen kirkko (s.a.). *Suomen evankelis-luterilainen kirkko*. <https://evl.fi/plus/seurakuntaelama/ekumenia/oppikeskustelut/ortodoksiset-kirkot/venajan-ortodoksinen-kirkko> (luettu 23.1.2023).

Kirjallisuus

- Ahonen, Sirkka & Löfström, Jan (2012). Menneisyyden vääryyksien hyvittäminen – historiallisia päälinjoja. *Voiko historiaa hyvittää? Historiallisten vääryyksien korjaaminen ja anteeksiantaminen*. Toim. Jan Löfström. Gaudeamus: Helsinki, 88–98.

- Engström, Maria (2014). Contemporary Russian Mesianism and New Russian Foreign Policy. *Contemporary Security Policy* 35:3, 356–379.
- Hoppe, Thomas (2023). Aporien und Verantwortung. Zur neu entfachten friedensethischen Diskussion. *Religion & Gesellschaft in Ost und West* 51:3, 3–5.
- Hurskainen, Heta (2016). Mistä keskustellaan ja millä tavalla? Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon oppineuvottelujen päätyminen ekumeenisen metodin näkökulmasta. *Teologinen Aikakauskirja* 121:4, 322–336.
- Hurskainen, Heta (2023). Eine finnische Perspektive: Abbruch der ökumenischen Beziehungen. *Religion & Gesellschaft in Ost und West*. 51:3, 30–31.
- Huttunen, Niko (2010). *Raamatullinen sota: Raamatun käyttö ja vaikutus vuoden 1918 sisällissodan tulkinnoissa*. SKS: Helsinki.
- Jäger, S. (s.a.). Gerechter Frieden. *Ethik-Lexikon*. <https://www.ethik-evangelisch.de/lexikon/gerechter-frieden> (luettu 14.10.2023).
- Karttunen, Tomi (2016). Oikeutetun erilaisuuden rajoja etsimässä: Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon oppineuvottelujen keskeytymisen arviointia. *Teologinen Aikakauskirja* 121:4, 306–321.
- Karttunen, Tomi (2020). Mitä on luterilaisuus? *Kirkko teologia ja yhteiskunta*. Kirkon tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 62. Kirkon tutkimuskeskus: Tampere.
- Kilp, Alar & Jerry G. Pankhurst (2022). Soft, Sharp, and Evil Power: The Russian Orthodox Church in the Russian Invasion of Ukraine. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 42:5, 1–21.
- Pikkarainen, Matti (2006). *Voiko sota olla oikeutettu? Kirkkojen maailmanneuvostojen yleiskousten kannanotot sotaan kriisien ratkaisuna*. Väitöskirja. Yliopistopaino: Helsinki.
- Raitasalo, Jyri (2005). *Constructing War and Military Power After the Cold War: The Role of the United States in the Shared Western Understanding of War and Military Power in the Post-Cold War Era*. Väitöskirja. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu.
- Saarinen, Risto (2020). *Oppi toivosta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Scherle, Peter (2023). Zeitenwende? Die friedensethische Debatte in der Evangelischen Kirche in Deutschland. *Religion & Gesellschaft in Ost und West* 51:3, 4–6.
- Stoeckl, Kristina, & Dmitry Uzlaner (2022). *The Moralists International: Russia in the Global Culture Wars*. New York: Fordham University Press.
- Tuomi, Marita (2022). *Rauhaa ja politiikkaa: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon käsitykset rauhasta kirkkojen oppineuvotteluissa 1970–1986 ja 1995*. Väitöskirja. Joensuu: University of Eastern Finland.
- Wendt, Alexander (1994). Collective Identity Formation and the International State. *The American Political Science Review* 88:2, 384–396.
- Wendt, Alexander (1995). Constructing International Politics. *International Security* 20:1, 71–81.
- Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Westhelle, Dorothee (2018). Political Ecumenism and 1968. The Political Night Prayers in Cologne. *The Ecumenical Review* 70:2, 283–296.